

"מִי אֶסְפָּה רוּחַ בְּחַפְנָיו" (משלי ל, ד)

(קריאה להתבוננות חדשה בחילוניות)

הכוח היותר חדש שיתגלה בעולם, לחדש את החיים בגאולה שלמה
הוא הערך הגדול שיש לרצון האדם בהויה כולה
כשהוא משתלם בשלמותו הגמורה
ולזה אנחנו עורגים, כל מעשינו לשם כך מכוונים הם
לגלות את הא-להות שברצון האדם
(אורות הקודש ב, תקסה)

במדינת ישראל פועלים כיום בתי מדרש רבים הרואים את עצמם בצדק כתלמידיו וממשיכי דרכו של הראי"ה קוק זצ"ל. תורתו של הראי"ה נלמדת בחוגים מגוונים, ומשמשת השראה למפעלים חינוכיים ותורניים המתחדשים מדי יום ביומו. אמנם, לעתים נדמה שדווקא מאפיינים מרכזיים של משנתו לא מוצו עד תוכם. הדבר היה נאמר ביותר נחת אילו היה מדובר בסוגיות מופשטות, טיולים בפרד"ס שאין להם ולא כלום עם ההווה (אם עוד קיימות סוגיות מעין אלו בדורותינו); אך לא כך הוא. כמה יסודות עקרוניים נדחקו לקרן זוית, והדיון בהם נשכח. אכן, אין להאשים איש בכך - התהליכים המואצים שבהם חיה החברה הישראלית גרמו לצורך בהול בבית המדרש להעמיד ציבור גדול של אידיאליסטים, ולשם כך נבנתה מסגרת בסיסית של אידיאולוגיה עמוקה ומוסברת. עקרונות יסוד שעברו ליטוש בסיסי יצרו עמדות ברורות בנוגע לשלל מרכיבים של הזהות הציונית-דתית. אולם מכמה כיוונים מגיעה היום הדרישה להעמקה ולהתבוננות מחודשת בדרך זו, וקולה נשמע בבית המדרש ובבמות ציבוריות שונות. יש הרואים בבירורים אלו צורך דחוף מפאת גורלה של ההתיישבות ביו"ש העומד על הפרק, ויש הבאים אל ההעמקה דווקא מפני ההתבגרות הציבורית, השלמת תהליך הבנייה הראשוני של הציבור והרצון להעפיל לשלבים נוספים. לפיכך, ראוי לשוב אל שורשי המחשבה הישראלית ולעמוד להעלות משם את הפנינים שעוד טרם נחשפו כל צרכם.

במאמר זה אני חפץ להעלות נושא שהוא איננו טקטי או מוסרי, כפי שיש נטייה לראותו כיום, אלא בראש ובראשונה תיאולוגי: כיצד יש להבין את תופעת החילוניות ומרכיביה השונים בעם ישראל? במונח 'חילוניות' אינני מתכוון להצביע על אופי תרבותי מסוים או שיטת מחשבה מסוימת, וכמו כן מטרתי איננה להקיף את כל שורשיה ההיסטוריים של התופעה מתקופת הנאורות ואילך. המאמר יתייחס רק לזרם הישראלי בדורות האחרונים החפץ לבנות תרבות עצמאית ללא זיקה מחויבת לפן הדתי ההיסטורי¹.

1. ההגדרה מתבססת על היכולת לטעון שלא קיימים רק חילונים אלא קיימת חילוניות, כלומר: אין מדובר באוסף של יחידים חוטאים שגם אימצו לעצמם תפיסת עולם, אלא מדובר בתנועת חיים כללית, פנימית, של האומה. האומה הישראלית היא אומה חיה ובעלת בחירה, וכאשר אנו רואים חלקים גדולים ממנה נמשכים אל אורחות החשיבה החילוניות אנו נדרשים לומר שיש כאן תנועה עקרונית של החיים הישראליים, ונתון זה עוד יתברר בהמשך המאמר. קיימת אמנם גישה הטוענת שהיכללי איננו דבר ממש, אך אני חפץ ללכת בעקבות הרצ"ה שקבע שהמחשבה הרואה בכלל אוסף של פרטים היא מחשבה חומרנית, והבוחר יבחר.

אדם חילוני יכול להחליט אם הוא מעוניין שתהיה לו משנה מגובשת על הדת, אך האדם הדתי, ובפרט הישראלי, מוכרח שתהיה לו משנה כלשהי על החילוניות. אחרי קבלת האמונה בריבונו של עולם, יש לבחון לעומק מדוע לא כל בני האדם מקבלים זאת. אשתדל לצייר בקווים גסים את הכיוונים הדורשים העמקה. זוהי סוגיה רחבה ביותר, ונוגעת לתחומים תרבותיים ומעשיים רבים. אני מרשה לעצמי להניח שאין כיום אדם רציני שלא נתן לעצמו כמה תשובות טובות לשאלה זו, ובפרט בקרב לומדי משנת הראי"ה. לכן אשמח על כל הערה או בירור דברים בנושא.

א. האדם החילוני - תפיסה ראשונה

מהי המחשבה השכיחה בציבור הדתי הכללי על האדם החילוני? ננסה להפוך את המחשבה הפנימית לציורית מעט: מכיוונים שונים נוכל לשמוע שאם רק נוכל להפשיט מעל החילוני את תרבותו הקולקלת, את הרעיונות התועים הנמצאים ברוחו, נגלה בתוכו נשמה יהודית בריאה ונושמת - 'צדיק' קטן עם טלית ופאות היושב בפנים ומחכה בכיליון עיניים למבצע החילוץ הדתי. ברגע שנוכל ליצור עמו קשר תושלך כל שאר התפאורה לפח, ולעינינו יבקע אפרוח דתי מהקליפה החילונית.

האם ציור זה משקף את המציאות? במקרים רבים אנו רואים אותו מתקיים בשלמות - יעידו על כך המקרים הרבים של החזרה בתשובה לחיק החברה הדתית או החרדית. האדם החילוני שאליו פנו גורמים דתיים שונים השיל מעליו את חייו הקודמים ונטמע לחלוטין בתוך הציבור שבו נקלט. אילו היינו צריכים לגזור ממקרים אלו עמדה תיאולוגית, היינו מגיעים למסקנה פשוטה יחסית: כל החילונים הם במקרה הטוב אנוסים ובמקרה הרע חוטאים במזיד. הסיבה לכך שיש כה הרבה חילונים היא שקשה להיות אדם מאמין בדורות של קידמה, והקליפה החיצונית של האישיות קשה לפריצה.

ב. האדם החילוני - תפיסה שנייה

ללומדי משנת הראי"ה הייתה כל השנים אפשרות עמוקה יותר להסבר. מאז פרוץ הציונות ניתן היה לחזות בפלא מיוחד - רבבות חילונים בבחירתם החופשית הסתערו על ארץ ישראל והפריחו אותה, קיבצו גלויות, הקימו לתחייה את השפה העברית והחזירו את שאיפת הלאום החרבה. היה אפשר לחוש כיצד קיימת בתוך החילוני נשמה גבוהה, החפצה בכל התכנים האמיתיים של עם ישראל. לכך שאותה קבוצה הייתה מנוערת מכל דת ומצוות ניתנו הסברים עמוקים ורבים, שהמשותף להם יכול היה להתנסח כך: הופיעו נשמות חדשות השואפות אל קיומה השלם של האומה. המסגרת הדתית ההיסטורית, כפי שהיא כיום, נראית בעדס צרה, ולכן הם אינם מצטרפים אליה, אך אפשר לראות את האור הישראלי שבשאיפותיהם. כאשר נפתח בפניהם את שערי התורה בצורה עמוקה ואידיאליסטית - הם יחפצו בכך ברצון. ההבנה החדשה של האדם החילוני הייתה זו: אכן קיימת בתוך החילוני נשמה יהודית, אך היא איננה כפי שאנו מציירים אותה בציור הרגיל, אלא מלאה בשאיפות חדשות-ישנות של לאומיות ישראלית בריאה. גם לעמדה תיאולוגית זו היו הצלחות לא מבוטלות. ניתן לומר שכל גדילתו של הציבור הדתי לאומי של דורנו היה על ברכי 'פתיחת השערים' הזו של תורת ארץ ישראל. התורה שנלמדה ביישיבת 'מרכז הרב' ותורגמה לשפת הדור הצעיר על ידי הרב נריה ומחנכים נוספים סחפה אחריה רבבות.

אך ייתכן והעידן הציוני הקלאסי עומד בפני סיום².

נתבונן לרגע בתחום צורב הנמצא קרוב מאוד ללבה של הציונות הדתית: ההתיישבות. במהלך השנים האחרונות הניפה התנועה את דגל ההתיישבות ביהודה, שומרון, חבל עזה ורמת הגולן, ובנתה עמדה מפוארת של חלוציות אידיאולוגית. אך למרבה הפלא, לא רק שאנשי התנועה הציונית הוותיקה לא ראו בזרם ההתיישבות המשך לדרכם, אלא פתחו בתהליכים מדיניים ארוכי טווח מתוך חוסר הזדהות מוחלט עם זרם זה. נדמה שכל יום ויום שעובר רק גדל השבר שבין שתי התנועות החלוציות הללו. מה אירע?

נזכיר מספר טענות עקרוניות העולות מבית המדרש של הציונות הדתית:

- התרבות המקולקלת של הרחוב הולידה דור מבולבל ונהנתן. דור שכזה איננו יכול להכיל אידיאולוגיה רצינית.

- הציונות החילונית התעיפה, משום שכל אידיאל שמקורו איננו מהתורה אינו מסוגל להחזיק מעמד לאורך שנים.

- אידיאולוגיות שמאלניות רדיקליות הרווחות היום בעולם הרוח הכללי השתלטו על מוקדי ההשפעה, ומשם הן מסרסות כל רצון לקשר אל הלאום והדת.

מובן שיש אמת בכל אחת מהטענות הנ"ל, אולם מה התמונה העולה מהן על החילונים? אפשר לומר שתמה התקופה של הנשמות הגדולות הרוצות בתחיית ישראל. האדם החילוני של היום חזר למודל הישן של אדם חוטא, שנשמתו מסתתרת ממנו. ניתן לטעון אחרת: בתוך החילוני עדיין קיימת הנשמה הגבוהה, החפצה בכל האידיאליזם הציוני, ורק משום ירידת קרנה של האידיאולוגיה הזו בתרבות הישראלית הוא איננו מעז לחיות כפי נשמתו.

ג. תופעת החילוניות בעיני הראי"ה

בכוונה תחילה אני מעוניין לסיים כאן את הדיון באדם החילוני הפרטי ולעבור אל התרבות החילונית הכללית, אל החילוניות, כתופעה תרבותית וחברתית. הסיבה לכך היא, שכאשר אנו מחפשים סיבה תיאולוגית, בשלב מסוים לא נוכל עוד להתבונן במציאות הפרטית ולהסיק ממנה מסקנות. קשה ליטיבעת האצבעי של תהליך א-להי להיות ניכרת בפרטים. סיבה נוספת למעבר להתבוננות בחילוניות היא, שיש המאשימים אותה בהדחת החילוני הפרטי מתביעות נשמתו אל התרבות הקולקלת.

לפיכך נתבונן על החילוניות הישראלית בגילוייה השונים ונשאל: האם שלושת ההסברים שהובאו לעיל לסיומה של הציונות הקלאסית משקפים את החילוניות בנאמנות? ייתכן שכן. אולם אז ניאלץ לומר שלפנינו תנועה מתפוררת, חסרת עמוד שדרה ורצון חופשי, חלשה, עייפה, מושפעת

2. אינני חפץ להיכנס כאן לדיון אחר, והוא: האם פיני יישובים מהווה עידן חדש בציונות, פוסט-ציונות או המשך ישיר לציונות הקלאסית. ברצוני רק להתייחס לעובדה שבתהליכים המדיניים והחברתיים בשנים האחרונות פחת הדגש שהושם בעבר על טיפוח הייחוד הלאומי (לדוגמה), ופינה את מקומו לדגשים אחרים. גם אם יטען מי שיטען שזו הייתה דרכה של הציונות החילונית מאז ומעולם, אין בכך סתירה לדברים שלהלן, משום שהשאלה העיקרית במאמר היא: מהי נקודת המבט התיאולוגית המרכזית של הציונות הדתית על החילוניות? הציונות הדתית עסקה לאורך השנים בעיקר בפינוח הלאומי שבחילוניות, ופחות בהיבטים אחרים (תודה למר חיימי שניידר שהאיר את עיני בנושא הציונות החילונית).

בקלות ונוחה להיכבש: החילוניות לא בחרה לנטוש את הציונות הקלאסית, ולא בחרה באידיאולוגיה ובתרבות, אלא נסחבה אליהן בכפייה מתוך עייפות וחולשה. אפשר גם להעמיק ולמצוא טיעון עקרוני: לצורך הקמת המדינה היה צורך בדורות בעלי יחס אל העולם החומרי. כאשר הוגשמה מטרה זו והמפעל הושלם, היחס אל החומר רק הולך ומדרדר את האוחזים בו, וסופו של תהליך זה הוא אכן ההתפוררות המוחלטת. אין ספק, מבט חטוף אל המציאות הפוליטית יאשר שתהליך ההתפוררות כבר בעיצומו. על פי הנתונים השטחיים, סוף עידן החילוניות הגיע.

אולם ברצוני להציע כיוון נוסף, על פי משנת הראייה. בראש ובראשונה כדאי לשאול: האם לא ניתן לומר שאכן בחרו מובילי הדעה החילונית בכיוון חדש מתוך החלטה רצינית? האם לא ניתן לראות שהופיעה כאן תנועה פנימית, עם הצדקה מוסרית ושכלית לטעמה? אם נחליט שהחילוניות איננה יכולה לבחור בכיוון אחר מאשר הציונות הקלאסית, אנו נוטלים ממנה את זכותה להיות חילונית.

אמנם יטען מי שיטען שאכן החילוניות בוחרת מתוך ישוב הדעת ורצינות באידיאולוגיה נבונה וערכית לטעמה, אך היא עושה כך תוך כדי התכחשות לתביעה הפנימית שלה. קיים רובד עמוק יותר באדם, נכנה אותו לצורך הדיון 'נשמה', והוא תובע מן האדם את קיום התורה והמצוות ואת יישוב הארץ. החילונים הינם אנשים רציניים, אך הם אינם מודעים לרצונם הפנימי. או במילים אחרות: מי ערב לנו שגם כיוון חדש זה בא כתהליך א-להי מכוון של בניין? אולי הוא רק הידרדרות?

דבר זה ידרוש מאתנו לומר חידוש מסוים: **הציונות הקלאסית הייתה רק נתיב אחד של החילוניות**, והתהליך הא-להי איננו רק זה הציוני, כי אם התהליך החילוני כולו. נבאר את הדברים: רבים משומעי משנתו של הראייה ראו כל השנים את החילוניות רק כאמצעי לשיבת עם ישראל לארצו, שכן לצערנו לא הייתה שיבה זו יוצאת אל הפועל אלמלא היותם של מנהיגי התנועה הציונית חילונים. החילוניות נתפסה כגורם מקדם ועקרוני בתהליך המרכזי: שיבת ישראל לארצו (וממילא, כאשר החילוניות בעצמה מפוררת את העידן הציוני הקלאסי, היא בעצם חדלה להיות 'א-להית'). אולם במשנת הראייה תהליך שיבת עם ישראל לארצו איננו מסתכם בהצלחת הרעיון הלאומי, אלא כולו מכוון להיות גולת הכותרת בתהליך הכללי של גילוי 'צלם א-להים' באדם בשלמותו. לצורך המפגש המחודש בין האדם וא-להיו מתחדשות בעולם תנועות אדירות של כפירה ושל חדשנות, של חוצפה ושל דעתנות, אשר כל מטרתן היא להשיב לאדם את הצד הטהור של תפיסת הא-להות הישראלית. בתוך תנועות אלו כמרכז חיים, ובמרכזן נמצאת התנועה של חזרת ישראל לארצו.

הדברים הללו לא יהיו חדשים לבקי בכתיב הראייה. הראייה נתן עשרות הסברים שונים להופעת הכפירה ולתכלית שאליה היא מביאה, ודי בהצצה חטופה ב'אורות האמונה', בערך 'כפירה', כדי לטעום משהו מתהליך ארוך זה.

ד. התביעות החילוניות

אם דברינו כנים, הגורם המעצב והדוחף את החילוניות קדימה הוא דווקא 'תביעת הנשמה' שלה. הראייה מסביר במספר מקומות שהדחף בדורות אלו לצאת מגבולות הדת איננו דחף נמוך וסתמי של נמיכות מוסרית, אלא דווקא של גובה מוסרי וערכי. התביעה הפנימית מבקשת את 'ירושלים של מעלה', וכל רחובותיה של 'ירושלים של מטה' נראים צרים בעדה, ומשום כך

החילוניות מבקשת לעצמה מטרות וערכים שיוכלו להכיל את כל מרחבי הרום הללו. הרצון בערכים החילוניים הוא עצמי, נובע מהתביעה הפנימית לעדינות, מוסר וכלליות³. אגב כך נוכל לראות שהציונות והפוסט-ציונות אינן עליה וירידה או מגמה והיפוכה, אלא קו רציף של התפתחות: התנועה שיצאה מגבולות הדת ביקשה מגמה מוסרית כללית ומצאה אותה ראשית כל בסוציאליזם ובלאומנות, תנועות כלליות שרווחו באנושות לפני מאה שנה, וכאשר מצאה תנועות כלליות עוד יותר בדמות ההומניזם, היכפר הגלובלי וה'ניורמליות התרבותית' היא התקדמה אליהן. אין מדובר בטעויות היסטוריות אלא בשאיפות רציניות המגיעות מעומק הצלם הא-להי שבאדם.

שני חידושים (שהם אחד) נובעים מטיעון זה:

1. אם דברינו נכונים, קיום התורה והמצוות המתגלה בדורנו הוא קיום חסר. ישנן תביעות עקרוניות הנובעות מהנשמה שאינן מוצאות בקיום זה את סיפוקן. מכיוון שהעולם התעלה והוא יכול לפעול היום מתוך מערכות שלמות יותר, מופיעות התביעות הללו, שהן אינן אלא בקשה של תודעה מפותחת יותר. אין הכוונה שיש לשנות את מעשה המצווה - אנו מאמינים שבתורת משה גנוזים כל מרחבי הרום של הנשמה - אך באופן מעשי הקיום מתבצע כיום מתוך מערכות של תודעות והרגשות שאינן שלמות: שאיפה דתית קטנה, לאומנות צרה, ביטול הכשרונות האנושיים ועוד. הבנה זו שופכת אור על כמה מושגים: 'אבות ובנים'⁴, 'קדושה שבטבעי'⁵, 'תורתו של משיח'⁶ ועוד.

2. על הציבור הדתי להכיר ולהפנים את הצד הפנימי שבתביעות החילוניות. אם זהו ביטוי אמיתי וקונקרטי של צלם א-להים, הוא נעשה הכרחי לכל עמדה תיאולוגית. אם נשים לב, כבר כאן הגלגל מתהפך: הרצון איננו למצוא בתוך האדם החילוני את האדם הדתי המוכר, אלא להפך - למצוא בתוך האדם הדתי את הצד החילוני שלא היה מוכר. נוסף הערה חשובה: אנשים דתיים רבים שותפים היום לתחושות אלו - בציבור הדתי מופיעות חלק מן הדרישות העמוקות של הנשמה לא פחות מאשר בציבור הכללי, ולעתים אף יותר מכך. יתרה מזאת: הקשר אל התורה רק מעצים את דחיפות הנשמה, ואף יוצר יכולת ביטוי חדשה בדמות תורה שבעל-פה. משום שמבחינה היסטורית 'כנסת ישראל' הייתה בגלות, ובתודעה הדתית הגלותית 'חדש אסור מן התורה', נחסמה בראשית התהליך בפני האדם הדתי האפשרות לחשוף את הצדדים העליונים הללו, ובא הדבר לגילוי דווקא על ידי אלו שרחקו מן הדת.

ה. ניתוח יסודות הקיום

לכן, יש לנתח את קואורדינטות היסוד של הקיום החילוני בדורנו, על כל פיתוחיו. אתן דוגמא קצרה: נראה שאת החילוניות מעניינים בעיקר העולם והאדם, ולא מה שמעבר להם.

3. ניתן ואף רצוי לחלק בין התביעה הפנימית ובין ההתממשות שלה בפועל במערכת רעיונית מוגדרת. לעתים קרובות מתממשות תביעות גדולות בדברים קטנים ואף לא מוסריים, שאותם יש לבקר. אולם הביקורת על הצדדים החיצוניים לא תסלק את התביעה הפנימית, ולא תגרום לשאיפות הגדולות להתקטן.

4. אורות עמי מד, מאמר הדור.

5. שאינה זהה עם 'קידוש החומרי' של הרמח"ל, אלא קיימת בעצם טבעיותם של החיים.

6. עיי גם קובץ ח, קנו.

החילוניות רואה ערך גדול דווקא בפיתוח ובהקשבה לכל צדדי הכישרונות שבאדם, ועל כולם - פיתוח צד החופש שבו; דבר המנוגד לכל קבלת עול. הדבר הולך ומתעמק עד פרטי הפרטים של החדשנות הפוסט-מודרנית, ומפאת קוצר היריעה לא נרחיב בהם כעת. הפניה אל ישות עליונה מכל סוג שהוא אולי יכולה להיחשב היום 'טרנד', או כורח פסיכולוגי, אך נראה שהיא איננה דווקא אחד ממרכיבי היסוד של החילוניות.

מבחינת החשיבה הדתית הטיעון הזה קשה מאוד להכלה, משום שהמחשבה אודות ריבונו של עולם היא תודעת היסוד של החיים. לפיכך ברור לה שלתודעה החילונית בסך הכול חסר נתון על מבנה העולם, או ידיעה היסטורית כלשהי, או חוויה טרנסצנדנטית מסוג כלשהו - ומייד היא חוזרת לתלם. כל מהותו של העולם היא לפנות אל הא-להות הנבדלת, הטרנסצנדנטית, וכל הקיום הנפרד הוא אשליה או ניסיון שיש לברוח ממנו.

אם נתבונן נגלה שגם בעיקרון זה של החילוניות אנו יכולים להבחין בסוג של שכלול תפיסתי, שיש לדעת איך להכיל אותו באופן שלם. על פי העולה מהתביעה החילונית, לחיים יש טעם עצמי, שאיננו תלוי בהשלמה מגורם חיצוני כלשהו. מבחינה תיאולוגית זהו נושא מורכב הדורש טיפול עדין במיוחד, ויחד עם זאת ראוי שהעיסוק בו יהיה נרחב יותר. נציין רק את דבריו הממצים של הרב בספרו 'מאמרי הראייה' (במאמר "פירוורים משולחן גבוה"):

הצורך לחשוב על דבר א-להים היא ירידה גדולה ודרושה לאדם רק בתור רפואה. הכפירה היא הכנה שלילית לצורך העילוי העליון, שלא יהיה שום צורך לחשב על דבר א-להות, כי אם עצם החיים יהיה אור א-להים.

1. תנועת התשובה

אם נעצור בשלב זה ונתבונן בדאיאגנוזה החדשה המצטיירת לעינינו, נקבל תחושה מסוימת של רפיון ידיים: עומק שכזה - מה לנו כי נציע לאנשים לשוב בתשובה? אולי גם יהיה מקום לחשוב שהדבר רק יקלקל אותם...

אך לא כן הוא.

ודאי שיש בעיה בחילוניות, והיא: עצם העובדה שכל האידיאלים היפים שבה מנותקים כרגע מהשורש העמוק של תורת משה, ותורת משה היא נצח. כל עוד לא יימצאו מרחבי העומק התורניים השייכים לתודעות אלו נוכל לשמוע יבבה דקה העולה מבין כותלי לבה של החילוניות. בל נטעה בטעות הנפוצה - היבבה לא באה מפני שלחילוניות חסרה התורה שלנו, אלא מפני שחסרה לה התורה שלה.

מאמר זה בא להצביע על כך שהפתרון לבעיה לא יימצא בהחזרה המונית בתשובה, ולא ב"השתלטות על מוקדי הכוח", ולמרבה הפלא גם לא בהגברת הילודה. אנחנו לא עסוקים במלחמה קטנונית וחיצונית, אלא בניסיון לגבש צלם א-להים שלם יותר. אם נאזין היטב לתביעות החיים החדשות המובעות בעומק התפיסה החילונית נוכל להעמיק ולמצוא יתורה חדשה! זהו ביטוי מסוכן, אך מכיוון שאנו הולכים בעקבותיו של הראייה מותר לנו לומר אותו בלב שקט. אנו יודעים שהתורה היא 'עץ החיים', והיא שייכת לפסגת צלם א-להים, ויחד עם זאת אנו נדרשים להתמלא ענווה ולדעת שלא כל חלקיה נחשפו לעינינו. ודאי שכל תנועות הרוח כלולות בתורה באחדות עליונה, אך המטרה של התהליך היא להדגיש תחומים שכלל לא יצאו עד היום אל הפועל, כביכול מקומות 'רדומים' בהופעתה של התורה. לכן, אם נעמיק יותר נגלה שוודאי מוטל עלינו להקים 'תנועה להחזרה בתשובה', אך עם ענווה

גדולה שלא לכופף את כל זרמי החיים השונים אל הזרם הדתי כפי שהוא קיים היום. להפך - רק בעלי תשובה עם עצמיות אמיתית יוכלו לפתוח פתח לחיבור החיים המתחדשים הללו עם התורה, והדבר כבר מתנוצץ פה ושם.

ז. אפשרות לשינוי

לכן, אסתכן ואטען טענה מעשית מעט:

אי אפשר לשנות את החילוניות על ידי אלימות מכל סוג שהוא: פוליטית, רעיונית וודאי שלא מעשית. השינוי יכול להיווצר רק על ידי ההפנמה שאין כאן תאונה בהיסטוריה אלא תהליך רציני של תיקון העולם. זוהי קביעה תיאולוגית עקרונית ממעלה ראשונה. כאשר העולם הדתי יוכל להכיל את כל ההתחדשות של מושג 'האדם' בדורות האחרונים, בצורה עמוקה ורצינית, תחל תנועה של תשובה אל תורת משה - אך התשובה הראשית היא של 'הצדיקים', של אלו האוחזים בתורת משה וצריכים לשוב אל תכליתה השלמה. בשנים האחרונות אנו עדים לפעולות רבות וברוכות של העמקה ושכלול על פי ההאזנה העדינה לחיים, ואכן תהליך זה יוצר התחלה של מפנה תרבותי מבורך. תחזקנה ידיהם של העוסקים במלאכה, ויחד עם זאת עלינו לדעת שרוב המלאכה עוד לפנינו: מאפיין מרכזי של העילוי הוא תחיית רוח הקודש, וטרם זכינו להופעתה המלאה בבית מדרשו.

ח. התנהלותה של חסידות חב"ד

קיים סגנון נפוץ של מבט על החילוניות החולק על כל הטענות התיאולוגיות שהוזכרו לעיל. הסגנון מורגש מאוד בהתנהלות המעשית של חסידות חב"ד, הרואה בכל יהודי את 'הניצוץ החסידי' המסתתר בו. על פי העולה מהתנהלות זו, האדם החילוני הוא רק קליפה לחסיד האמיתי, המוכר, המסתתר בתוכו.

אנסה להרחיב על נושא זה בקצרה. קודם לכן אדגיש שההצבעה על סגנון זה איננה באה על מנת לשלול או לנחץ, אלא לצורך בניין שלם - גם הצדיקים העובדים את ה' בסגנון החב"די יכולים להודות שיש כמה נקודות הטעויות תיקון.

מניין נובעת התנהלות זו? נראה לומר שהתנהלות זו נובעת מההתנהלות הכללית של חסידות בדורות האחרונים.

ניתן לחלק את הביקורת העניינית על התנהלותה של חסידות חב"ד לשלושה מוקדים, המסודרים לפי זמן הופעתם:

- סגירות מחשבתית כלפי כל זרם מחשבתי אחר ביהדות, כולל כל זרמי החסידות השונים.

- התנגדות לציונות, וביטול ערך הכלל הממשי.

- דבקות ברעיון משיחי, שאין לו בסיס מעשי לחול עליו.

אינני חפץ לפתוח לדיון את הנקודות השונות, אלא הייתי רוצה להציע את הנקודה אשר ממנה לדעתי נובעות שלושתן, והיא: חוסר היחס **למציאות הממשית**. הדברים נוגעים לסוגיות עמוקות בחסידות חב"ד שאיננו חייבים לדחות אותן, אולם תרגומן לעבודת ה' ולהתנהלות של חיים יצרו את התודעה הבאה, כאומר: "העולם איננו קיים באמת. מה שקיים באמת הוא הא-להות. בתוך האשליה הזו האופפת אותנו, יש צורך לבקש את הא-להות הנבדלת, המסתתרת בה, ולאחר מכן לדבוק בה".

קיימים במחשבת חסידות חב"ד ניתוחים מפליאים בעומקם, אך הופעת תורה זו בדורות שבהם ישראל עדיין ילא שרויים על אדמתם נתנה את אותותיה. ההשגות שהיו לאדמו"רים במושגי הא-להות והחיים תורגמו לשפה מרוחקת מן החיים הממשיים, והפכו לדיבור על החיים, ליבחינות של חיים, ועל אף העומק הרב שבהן, שפת החיים עצמה נשכחה. יתרה מכך: הופעת ההתנהלות המנותקת מן החיים הממשיים, יצרה חייץ ברור בין העולמות. מעתה, אם אנו מכירים את החיים, הרי זה רק בבחינת הקדושה שאנו מזהים בהם. האבסורד כאן הוא ברור, ולצערנו הוא נגזרת הכרחית של הגלות: אין משהו מהותי בחיים אלא אם אנו נוהג בו את הא-להות, והא-להות שאותה אנו מכירים הינה א-להות הנבדלת מהחיים.

נמצא, שהא-להות המבוקשת היא מה שאנו מכירים מראש כא-להות, וכן עצם הדבקות בה הוא על פי מה שאנו מכירים מראש כדבקות. לכן, נוצרה מערכת מושגים מאוד מפותחת ומשוכללת להגדרת הא-להות, אך מבלי משים נלכדו ההוגים בה בתוכה, ללא כל יכולת לבקשה במקום אחר. כך גם נבנתה ההשקפה על אודות האדם החילוני: בכל יהודי יש ניצוץ טוב, נשמה, חלק א-לוה ממעל. אולם אפילו הניצוץ הכי חדשני לא יחרוג מגבולות הקודש שאותם אנו כבר מכירים. אם מישוהו יחזור בתשובה הוא יחזור לעולם החבד"י שבו כבר כלול הכול.

כך הלך עולם המחשבה של חב"ד ונכלא בתוך עצמו. העושר הרעיוני שיש במשנה זו הוא עצום, אולם הוא סגור במעגל פנימי, ללא רצון או יכולת לפריצה ולנגיעה בחיים.

יש לציין, שאכן חסידות חב"ד מרגישה את כל העובר על הדור באינטואיציה פנימית, ויש בידה יכולת הפשטה והמשגה מעולה ביחס לחיים - אך היא איננה יודעת לשייך מושגים אלו למציאות: הדור הוא אכן דור גאולה, הגרעין של הרעיון המשיחי קיים, אך במקום לחבור אל מדינת ישראל וחיי האומה הממשיים, חסידות חב"ד בונה ממלכה משלה, עם 'שגרירויות' בכל העולם וחיללים ממושמצים המקיימים מצוות. הכול טוב ויפה, ורק דבר אחד חסר: הממשות. זוהי ממלכה שברוח, והיא איננה תופסת מקום ממשי בעולם האומות. כדי לתפוס מקום בעולם האומות, יש להודות שהעולם הממשי אכן קיים, ובזה אין חפצה האינטואיציה החב"דית (להודות).

התהליך המנוגד לגמרי לתפיסה זו הוא התהליך הציוני, שאותו קידמה ושכללה החילוניות. מה שהתברר בשיבת ציון בבירור הוא 'היותנו כחולמים': כל ידעת הא-להים אשר חיפשנו בגלות (ובצדק) מחוץ לעולם ולחיים, נמצאת בתוך הזרמים החיוניים והממשיים של העולם. רק אנו היינו במצב השינה, בתרדמת החיים. השינוי נעשה בעיקר בתודעה האמונית (וכן הכפרנית - משום שכפרה בא-להי הגלות): את הא-להים יש לבקש בתוך העולם, בחיים עצמם, וא-להים אשר נתון בדי אמות מנותקות של הלכה איננו המבוקש. אין לטעות: איננו מחפשים את א-להים בתוך העולם באופן החבד"י - שם כאשר מתגלה הא-להים בתוך העולם נעלם העולם, משום שמראש הם מהווים ניגודים (באופן זה הא-להות בשיטת חב"ד היא טרנסצנדנטית). אנחנו מחפשים את הא-להות באופן שבו העולם חי, בהאזנה למציאות, ובתוך המציאות מתגלה גרעין איכותי של חיים והוא הוא הופעת הא-להות.

לכן, לא נמצא את מושג הכלל באמת בחסידות חב"ד, משום שמושג זה מורה על היות גורם במציאות שהגדרת קדושתו היא מעצם מציאותו, ולא בתכנים אשר הוא מכיל. קדושת הקיום שבו קודמת לקדושת המהות, משום שהוא פן פנימי במציאות עצמה, חיים ממדרגה אחרת.

כיוון שמדובר היה על החסידות המתוקנת ביותר, היינו מצפים דווקא מחסידות זו להצטרפות

פעילה ונלהבת לגאולת ישראל במדינתו, אולם ההפך אירע. ההתנגדות לצינונות פרצה בעולם החסידי בראש ובראשונה ממנה (עוד קודם לחסידות סאטמר). על רקע הדברים שהוזכרו מובנת ההתנגדות העזה. הצינונות מסמנת את השיבה אל הממשות הגלויה של הכלל, בניגוד לחב"ד המקדשת את התכנים שלו. (גם שיטת חסידות חב"ד בעניין המשיח בנויה על עקרונות דומים: אין אחיזה ואפילו כלשהי בממשות. 'מלך' וממלכה הכוונה ברוחניות, ובית המקדש הוא תהליך שנופל על הארץ כאשר באה הגאולה מהשמים, ומהשמים בלבד.)

ט. המתח בעולם הפרט

נראה שיש לצרף לביור זה עוד סוגיה, שאף היא לא נתבררה כל צורכה מתוך כתיבי הראי"ה. בעיה חריפה שרבים נתקלים בה היום היא המתח הקיים בין ההשלכות של תורת הרב קוק זצ"ל במישור הציבורי, ובין העבודה הנדרשת במישור הפרטי. נחמד יותר - המתח בין תביעתו של הרב קוק זצ"ל מהיחיד לשקוע במישור הכללי, "לחשוב ישראליות, להרגיש ישראליות, לחיות חיים ישראליים, לראות בשמחת ישראל, זאת היא מגמה עמוקה גבוהה ורחבה, מלאה טל חיים של קודש" (אורות, עמ' קמז), ובין העבודה העצומה הנדרשת מכל יחיד ויחיד להיות עובד ה' ולתקן את מידותיו.

אין בידינו פיתרון למתח זה, ואולי לא נדרש לו פיתרון, אולם יש לוודא דבר אחד לפני כל עבודה פרטית: יש לוודא שהאטמוספירה היא כללית. אדם החי באווירה שעיקר עניינה הוא תיקון הפרט או הפרטים (וכאן אין משנה העובדה אם זו אווירה חסידית או ליטאית) עסוק כל הזמן במאבק שבין הטוב לרע. ישנם כוחות שאותם צריך ראשית כול לזהות כרע מוחלט, לאחר מכן יש להתאמץ לאבדם על ידי מלחמה, ולצורך העניין יש לגייס את כוחות הטוב. כל עוד הדבר נשאר במישור הפרטי הוא מועיל; אולם כאשר זו האווירה הכללית האדם מתחיל לשפוט בקריטריונים אלו את המציאות הממשית, את הכלל - וכאן אלו חשבונות הרסניים. כאשר מדובר במציאות הכללית הממשית נדרשת האזנה עדינה הרבה יותר, נדרשים כשרונות גדולים של תחושה. יתרה מזאת: אם האדם ינסה גם בזירה זו לפעול על פי ההנחה "זהה את הרע והשמד אותו", ייווצר תוהו ובהו כללי, משום שמספר האנשים הרעים יהיה שווה למספר נקודות המבט, ואף יעלה עליו. נדמה שכך חלפו להם ימי בית שני, כאשר אנשים צדיקים שהוכשרו בעיקר לעבודת הפרט, ניסו להפעיל מדינה ממשית.

(אם נצרף לנקודת מבט פרטית זו את ההשקפה המתבוננת על הקודש במנותק מהטבע, אנו נמצא גם הרבה גילויי אלימות, משום שאין לקודש המנוהל באופן זה דרך לצרף את הטבע אליו אלא באדנות קשה, בכפייה שאיננה מתחשבת במצבו ובדעותיו - מעין 'הכאה בסלע'. כאשר הקודש מבחין שעולם החול איננו 'נאמן' לו הוא עלול להתמלא זעם, ולבסוף יחול בו תהליך של ייאוש פנימי מכל תיקון עולם. נקודה זו מעלה חשש גדול, משום שאנו נמצאים בנקודת מאבק קריטית על דמותה של מדינת ישראל - וכל נקודת מוצא שאיננה נשענת על הכרת הקודש שבחיים, תוכל לזרוע הרס רב.)

לכן יש לעצב את האטמוספירה על פי משנה העסוקה בשיוך היחיד אל הכלל, ואשר ערה לשינויים החלים במחשבת הכלל ובמגמותיו, ובתוך אווירה זו לחנך את הפרט לעבודתו. ישנם גדולי תורה ומחנכים רבים הפועלים בדרך זו, ולא באו הדברים הללו אלא לתוספת בהירות.

י. האומנם התפוררות?

אי אפשר לסיים בלי לשאול: מדוע בכל זאת קיימת תחושה שהחילוניות מתפוררת? נראה שאין תשובה אחת לשאלה זו. נכון, אנו יכולים לראות הסתאבות רבה שחלה במערכות שנבנו על בסיסים חילוניים, אך אם נחשוב שבכך החילוניות הסתיימה אנו טועים. אין אדם שיהיה מוכן לאמץ מערכת עקרונות שהוא אינו מזדהה אתה רק מפני שהמסגרות שאותן הוא בנה התמוטטו. להפך - הדבר רק יעודד אותו להמשיך ולחפש ביטוי מתאים יותר לשאיפותיו העמוקות, ובצדק.

הרצון שקיים בקרב אנשים מסוימים שהמדינה או כל מערכת חילונית אחרת תתרוסק, והחילונים יבואו על ארבעי' להודות בטעותם העקרונית, מעבר לכך שהוא הזיה חולמנית, הוא שוב טעות בתפיסת הא-להות. א-להות שאיננה נותנת לאדם מקום להתקדמות פנימית אל האמת ורק מכה ושוברת אותו על מנת שיקבל אותה היא זהה עם 'שמות הבעלים' (אורות, עמ' מט), כוח של רודנות וכפייה חיצונית שהאמונה הישראלית התעלתה מעליו. יש רק לשער שהמערכות מתמוטטות על מנת שהחילוניות תתקדם עוד שלב בהכרה הפנימית שלה. אם נעמול יחד אתה לחשוף את העומק שבה, ייתכן וסוף וסוף ייווצר חיבור מחדש לתורה.

תקופה של התפוררות אכן צריכה להיות מנותבת להרהורים של חשיבה מחדשת - של כל חלקי הציבור. יש להמשיך ולהעמיק בתורה ובהאזנה לדקויות החיים החדשות, עד שנוכל לקרוא 'שם מלא על עולם מלא'?

7. כותב הראייה (אורות, עמ' קכד): "כל סיבוכי הדעות שבבני אדם, וכל הסתירות הפנימיות שכל יחיד סובל בדעותיו, באים רק מפני הערפלים המצויים במחשבה על דבר המושג הא-להי, ובהמשך, ביתר הדגשה: "כל הצרות שבעולם, ביחוד הצרות הרוחניות: תוגה, קוצר רוח, בחילת החיים, ייאוש, שבאמת הן הנן הצרות העיקריות של האדם, אף הן אינן באות כי אם מפני חסר דעה להסתכל הסתכלות בהירה בגאות ד"ר. אם ננקוט בשיפולי גלימת הראייה נוכל לומר, שהקושי הקיים בדורנו להעמיד משנה רעיונית המתאימה לדור נובע מחוסר העיסוק בתורת הא-להות המתאימה לדור. אנו עדים לתופעה הולכת וגוברת של התעניינות בסתרי תורה בקרב רבים מתלמידי הישיבות הציוניות. ישנם ראשי ישיבות המוחים על כך בהסתמך על מקורות שונים מכתבי הראייה, ישנם המעודדים את התופעה בהסתמך על מקורות אחרים, אולם גם מקומות הרואים ברכה בלימוד סתרי תורה או למצער 'מעלימים עין', מניחים את תלמידיהם לגשת אל תורת הנסתר בצורתה הגולמית, ללא הקדמות עיוניות. ברוב המקומות אין עוסקים בסוגיות בסיסיות הקשורות לביור השקפתו של הראייה בנושא הא-להות. הבעיה המרכזית שיכולה להיווצר מכך היא, שדווקא הלומד את תורת הנסתר מתוך יראת שמים עלול להגיע בסופו של דבר לתחושה חריפה של ניגוד בינה ובין תורת הראייה. אין צורך להאריך בסיבות לניגוד זה; בחלק גדול מן המקומות הוא עובדה קיימת אף שאיננה צפה על פני השטח. גישת הראייה לנושא הא-להות נלמדה עד היום על ידי יחידים בחדרי חדרים או, להבדיל, באולמות האקדמיה. נכון הוא, שאין הדבר יכול להילמד בכנסים פומביים או באמצעות ספרים פופולריים, אולם חלקי הציבור השותים ממעינו של הראייה מן הראוי שיתנו את דעתם להרחבת הלימוד של נושא זה - החל מהמאמרים הכלליים, כגון: 'ידעת א-להים' ו'עבודת א-להים' שבעקבי הצאן, 'ייסורים ממרקים' שביאורותי ו'קרבת א-להים' שבמאמרי הראייה, ועד למערכות המרובות שבאורות הקודש ובקבצים. כך תלך ותיבנה תמונה שלמה של כל "האידיאלים הא-להיים, דרכי ד', חפציו, האצילות, הספירות, המידות, השבילים, התיבות, השערים והפרצופים" (אדר היקר, עמ' קמה), ומתוכה, יש לקוות, יוכל בית המדרש להיענות לאתגרים הגדולים של הדור.